

Kilpailukyky-yhteiskunta ja yksilö

Sitran tulevaisuusstrategia Michael Oakeshottin käsitteistön näkökulmasta

ANU KETTUNEN

ABSTRACT

The Competitive Society and the Individual. Sitra's Strategy for the Future from the Viewpoint of Michael Oakeshott's Concepts

This article studies the *Finland 2015* programme reports published by the Finnish Innovation Fund, Sitra. The reports form a strategy for the nation's future. The article critically analyses this vision of future society and its understanding of the human individual. The strategy considers competitiveness, know-how, creativity and multiculturalism as the key factors for Finland's future success. However, the goal of improving economic competitiveness comes before everything else in the strategy. The pursuit of that goal begins to control and govern all the functions of society. Even though the strategy speaks about freedom, the individual freedom in Sitra's vision is always subject to the goal of improving economical competitiveness. Hence its understanding of the human individual is remarkably narrow.

Vuosituhammen vaihteen jälkeen Suomessa on pohdittu paljon Suomen tulevaisuutta ja siihen liittyviä haasteita. Aiheen tiimoilta on julkaistu useita raportteja ja strategioita. Niissä kartoitetaan tulevia kehityskulkuja ja luodaan menestysstrategioita, joiden avulla Suomi selviytyy voittajana toimintaympäristön muuttumisen ja globalisoitumisen haasteista. Näiden julkaisujen keskeistä sanastoa ovat muun muassa kansainvälinen kilpailukyky, huippuosaajat ja innovatiivisuus. Kilpailukyvyn vaatimus ja kilpailua korostava sanasto ovat nousseet Suomessakin jäsentämään yhteiskunnallista todellisuutta. Kilpailukyvystä on muodostunut keskeinen kriteeri, jolla arvioidaan kaikkea toimintaa yhteiskunnassa niin yksityisellä kuin julkisellakin sektorilla aina terveydenhuollosta kulttuuriin ja teollisuuteen saakka. (Heiskala 2006, 35–38; Kantola 2006, 168) Myös tulevaisuuden kehityskulkuja ennakoidaan kilpailua korostavan ajattelu- ja puhe-tavan käsitteistöllä (Wilenius 2004, 7).

Kilpailukyvyn vaatimus ei ole uusi ilmiö, vaan sen kehittäminen on ollut keskeinen yhteiskuntapolitiikan tavoite Suomessa jo 1950-luvulta lähtien erityisesti yritysten hintakilpailukyvyn merkityk-

sessä (Heiskala & Luhtakallio 2006, 10–11, Kantola 2006, 165). Aikaisemmin keinot sen saavuttamiseen ammennettiin kuitenkin hierarkkisista rakenteista, sääntelystä ja pyrkimyksestä keskitettyyn suunnitteluun. Kun näistä keinoista luovuttiin, suuntautuneisuus kilpailukykyyn levisi koko yhteiskuntaan. Keskeistä muutoksessa on ollut sen käsitteistön muuttuminen, jonka puitteissa yhteiskunnallista todellisuutta tuotetaan ja jäsennetään. (Heiskala & Luhtakallio 2006, 10–11; Heiskala 2006, 36) Kilpailua korostavalle ajattelu- ja puhe-tavalle on ominaista, että sen käsitteistö on peräisin yritysmaailmasta, josta se on vaeltanut politiikkaan. 1980- ja 1990-lukujen aikana yritysmaailman käsitteitä omaksuttiin hallitusohjelmiin, joissa käsitteitä liitettiin uusiin yhteyksiin. (Kantola 2006, 175–176)

Suomalaisen yhteiskunnan muutosta siirtymänä kilpailukyky-yhteiskuntaan on tarkasteltu monesta eri perspektiivistä. Pauli Kettunen (2008) on tarkastellut tulevaisuusstrategioillekin tyypillistä tapaa määrittellä globalisaatio kansalliseksi haasteeksi. Hän liittää sen osaksi nationalismin historiaa. Kilpailukyky-yhteiskuntaa on tarkasteltu myös

osana kansainvälistä kehitystä ja siihen liittyviä julkisen ja yksityisen sektorin rakenteellisia muutoksia ja sille ominaisia puhetapoja ja sanastoja on avattu kiinnostavasti (Heiskala 2006, Alasuutari 2006, Kantola 2006). Kilpailukyky-yhteiskunnan kontekstissa on tarkasteltu myös esimerkiksi koulutuspolitiikkaa (Varjo 2007) ja pohdittu tieteellisen tutkimuksen roolia (esim. Moisio 2006).

Tässä artikkelissa huomio kohdistuu siihen, millä tulevaisuuden yhteiskunta ja kansakunta näyttää, kun se visioidaan kilpailua korostavan ajattelutavan mukaisesti. Millainen rooli annetaan yksilölle ja kansalaiselle kilpailua korostavan tulevaisuusvision yhteiskunnassa? Tätä aihettani lähestyn tutkimmalla tarkemmin yhtä Suomen tulevaisuutta kartoittavaa julkaisua, eli Suomen itsenäisyyden juhlarahaston, Sitran, Suomi 2015 -koulutusohjelman raporteista koostuvaa tulevaisuusstrategiaa. Käytän siitä nimitystä Suomi 2015 -strategia. Aineistoni koostuu kuudesta ensimmäisestä, vuosina 2000–2003, ohjelman puitteissa julkaistusta raportista.

Sitran tulevaisuusstrategia on otollinen tutkimuskohde, koska sen ovat käytännössä kirjoittaneet yhteiskunnan korkeimmat päättäjät Sitran järjestämän koulutuksen päätteeksi. Se on siten eräänlainen varjohallituksen hallitusohjelma ja kertoo mielestäni paljon siitä, mihin suuntaan Suomen eri alojen ylimmät päättäjät haluavat kehittää suomalaista yhteiskuntaa ja kansallisvaltiota. Strategia tuottaa sellaista todellisuutta, jota kohti päättäjämme haluavat suunnistaa. Koska kirjoittajien joukko on arvoaltainen, strategialla on myös suuri painoarvo.

Suomen itsenäisyyden juhlarahastolla on merkittävä rooli Suomessa strategisen ja tulevaisuutta ennakoivan tiedon tuottamisessa ja sen osuus päätöksentekijöiden kouluttamisessa kilpailutalouden maailmaan on ollut suuri. Sitran tukemana muun muassa kerättiin 1990-luvulla sekä koti- että ulkomaisten asiantuntijoiden piiri, joka ryhtyi toimimaan päätöksentekijöiden sparraajana. Vuonna 1997 puolestaan käynnistyi tietoyhteiskuntastrategiatyö, jonka tulokset sittemmin sisällytettiin hallitusohjelmiin. (Wilenius 2004, 17–18) Sitra on myös järjestänyt talouspolitiikkakoulutusta Suomen päättäjille ja vaikuttajille vuodesta 1977 lähtien (Allén & Karhu 2003). Suomen itsenäisyyden juhlarahasto on siten tärkeä vaikuttaja Suomessa ja sen julkaiseman tulevaisuusstrategian tutkiminen on mielekästä.

Michael Oakeshottin valtioiden ideaalityypit

Luen Suomi 2015 -strategiassa muodostuvaa tulevaisuuden yhteiskunta- ja kansakuntakäsitystä sekä ihmiskäsitystä brittiläisen politiikan teoreetikon Michael Oakeshottin (1901–1990) käsitteiden ja valtioiden ideaalityyppejä koskevan teorian näkökulmista. Pohdin, onko strategian tulevaisuuden Suomi Oakeshottin käsitteen mukainen yritysytteenliittymä ja *universitas*-valtio, ja ovatko yksilöt siinä Oakeshottin epäyksilön kaltaisessa roolissa. Erittelen ensin tarkemmin käyttämäni käsitteet ja siirryn sen jälkeen tarkastelemaan strategiaa niiden tarjoamista näkökulmista.

Oakeshott (1990) on tarkastellut ihmisyyhteisöjä ja valtiota ihmisten yhteenliittymänä. Hän erottelee kaksi ihmisten yhteenliittymän tyyppiä: *civil association* eli kansalaisten yhteenliittymä (suom. AK) ja *enterprise association* eli yritysytteenliittymä (suom. Soininen 2004, 146). Nämä yhteenliittymät ovat ideaalityyppejä, eli ne on irrotettu reaali maailman moniselitteisistä ja kontingenteista tapahtumista, eikä niitä puhtaina muotoina voi jäljittää todellisuudesta. Oakeshott pitää kansalaisten yhteenliittymää kuitenkin toivottavana asiain tilana. (Oakeshott 1990, 108–109, 114)

Oakeshott (1990, 199–201) on myös jäljittänyt kaksi erilaista valtion käsitettä, *societas* ja *universitas*, jotka ovat peräisin roomalaisesta laista. Oakeshottin mukaan valtio voidaan ymmärtää ratkaisemattomana jännitteenä näiden kahden erilaisen käsitteen välillä. Jännite on aiheuttanut modernin valtion instituutioihin, käytäntöihin ja niihin liittyviin sanastoihin kaksijakoisuuden. Keskiajalla näitä käsitteitä käytettiin sen ajan valtakuntien ja ruhtinaskuntien käsitteellistämiseen (ibid., 206). Modernin valtion syntyessä niiden kautta pyrittiin hahmottamaan uutta yhteenliittymää ja kasvattamaan ymmärrystä valtion luonteesta ja hallinnon tehtävistä. Vaikka käsitteet viittasivat erilaisiin yhteenliittymiin, ne tarjosivat silti käyttökelpoisia välineitä uuden valtio-yhteenliittymän ja sen tuomien mahdollisuuksien tarkasteluun. (ibid.)

Societas ja *universitas* perustuvat kahteen erilaiseen ihmiskäsitykseen, yksilöön (*individual*) ja epäyksilöön (*individual manqué*) (suom. AK). Yksilö on kansalaisten yhteenliittymän kansalainen, joka seikkailee itsenäisesti maailmassa ja joka tekee ja myös haluaa tehdä omia valintojaan riskeistä huolimatta. Epäyksilö on Oakeshottin (1990) mukaan ihmistyyppi, jonka olemassaolo mahdol-

listi muun muassa modernien eurooppalaisten valtioiden ymmärtämisen myös universitas-valtioina (ibid., 274). Epäyksilö ei kykene tekemään itsenäisesti omia valintojaan, vaan etsii isäntää, joka teki valinnat hänen puolestaan. Tämä ihmistyyppi mahdollistaa yritysytteenliittymän ja universitas-valtion olemassaolon. (ibid, 274–276)

Societas ja *universitas* -käsitteet ovat lähellä kansalaisten yhteenliittymän (*civil association*) ja yritysytteenliittymän (*enterprise association*) käsitteitä. Valtio kansalaisten yhteenliittymänä on Oakeshottilla (1990, 242) *societas* ja yritysytteenliittymä valtion muotona on universitas (ibid., 263–264). *Societas* ja *universitas* ovat toisensa poissulkevia yhteenliittymän muotoja (ibid., 313). En käytä näitä käsitteitä ”oakeshottilaisittain oikeoppisesti”, vaan analyysin välineinä tarkastellakseni niitä piirteitä, joita Suomi 2015 -strategiasa yhteiskuntaan ja yksilöön liitetään. Näiden käsitteiden kautta kritisoin strategiassa muodostuvaa tulevaisuuden yhteiskuntaa ja sen sisältämää ihmiskäsitystä.

Kansalaisten yhteenliittymä ja yritysytteenliittymä

Kansalaisten yhteenliittymä perustuu lakiin, ja siinä ihmisiä yhdistävä tekijä on yhteenliittymän lakien kunnioittaminen. Lait ja lakien määrittelemät säännöt säätelevät ihmisten toimintaa ja käyttäytymistä, mutta ne eivät ohjaa mihinkään päämäärään eivätkä ole välineellisiä. Ihmiset ovat vapaita valitsemaan tavoitteensa ja pyrkimyksensä lakien puitteissa. (Oakeshott 1990, 122–130)

Yritysytteenliittymä muistuttaa Oakeshottilla (1990, 114, 315) nimensä mukaisesti liikeyritystä. Siinä toimijoita yhdistää sama päämäärä ja se, että kukin valitsee yhteenliittymisen sen ehtoilla. Yhteinen päämäärä voi olla esimerkiksi jonkin toivotun asiointilan edistäminen tai yhteisten etujen turvaaminen, ja se voidaan saavuttaa inhimillisen toiminnan lopputuloksena. Yhteisen päämäärän lisäksi yhteenliittymä perustuu yhteiseen toimintaan, jossa jäsenet tunnustavat toisensa ja jossa jokainen tietää olevansa päämäärän palvelija.

Yritysytteenliittymä muodostuu toimijoiden vapaan valinnan pohjalta. Toimijat tunnustavat tällöin yhteisen päämäärän myös kunkin yksilölliseksi päämääräksi. Tämän valinnan voi peruuttaa ja siten irrottautua yhteenliittymästä. Päämäärän tavoittelu on usein johdettua ja siihen pyrkimisessä

on aina kysymys valintojen tekemisestä kontingenteissa tilanteissa. Toimijat yhdistää päämäärään pyrkimiseen kontingentisti liittyvät valinnat tai johdettujen valintojen ja toimien tunnustaminen omiksi. Näin monesta tulee ikään kuin yksi määrittöinen toimija tai monta toimijaa, joilla on yksi ääni. Tämä ei kuitenkaan merkitse olettamusta yleistahdon tai yhteisen tahdon olemassaolosta. (Oakeshott 1990, 115) Toimijan mahdollisuudet liittyä toisiin toimijoihin tällä tavoin ovat periaatteessa rajattomat, ja yhteenliittymiä muodostuu aina, kun ihmisillä on yhteisiä intressejä. (ibid., 117–118)

Societas ja *universitas*

Societas tarkoittaa valtiota kansalaisten yhteenliittymänä eli valtiota lakijärjestelmänä ja lakien toimeenpanijana. (Oakeshott 1990, 242) *Societas*-valtiossa ihmisiä sitoo toisiinsa vain yhteisten lakien kunnioittaminen, eikä mikään ohjaile heidän päämääriään. *Societas*-valtion voivat muodostaa esimerkiksi ystävät, naapurit tai samaa kieltä puhuvat ihmiset. Yhteenliittymä voi muodostua valinnan kautta, mutta se ei ole niin keskeisellä sijalla kuin muodostuvan suhteen toiminnan periaatteiden tunnustaminen. Näitä voivat olla esimerkiksi yhteiset kielelliset tai moraaliset ehdot. (ibid., 201–203)

Societas on ennen kaikkea lakijärjestelmään perustuva yhteenliittymä. Tällaisen valtion lait jättävät kansalaiset vapaiksi liittymään muihin yhteenliittymiin, kunhan he vain kunnioittavat säädetyjä lakeja. *Societas* edellyttää itsenäisiä kansalaisia, jotka tavoittelevat itse valitsemiaan päämääriä vuorovaikutuksessa muiden kaltaistensa kanssa. (ibid., 202, 242, 313–315)

Universitas tarkoittaa valtiota yritysytteenliittymänä, jossa sen jäsenet tavoittelevat yhteistä päämäärää. (Oakeshott 1990, 263–264) Päämäärä valtiossa on kaikkien toimijoiden yhteinen hyvä eli suvereeni päämäärä. (ibid., 315) Universitas on eräänlainen jäsenten välinen kumppanuussuhde, joka itsessään on henkilö tai henkilön kaltainen. Oakeshottin (1990, 204) mukaan yhteenliittymän luonne on helpompi ymmärtää, kun sitä tarkastelee korporatiivisena yhteenliittymänä. Korporaatio voidaan yhden persoonan sijaan ajatella myös monena persoonana, jotka puhuvat yhdellä äänellä. Yksimielisyys ja yhdellä äänellä puhuminen kertovat universitakselle ominaisesta politiikan puuttumisesta. Poliittikka kiistoina ja kamppailuna todel-

lisuudesta ja sen erilaisista tulkinnoista ei kuulu universitas-valtioon, sillä siellä vallitsee yksimielisyys yhdestä todellisuuden tulkinnasta (Oakeshott 1990, 163–165).

Universitas-valtiossa jäsenet voivat perustaa virkoja tai virastoja, joiden henkilöstölle annetaan valtuudet tehdä päätöksiä yhteiseen päämäärään tähtäävistä toimista koko yhteenliittymän nimissä. Korporatiivista omaisuutta ovat yhteenliittymän maa-alue, luonnonvarat ja jopa sen jäsenten lahjakkuus ja taidot. Hallinnon tehtävänä on tarkentaa ja tulkita yhteistä päämäärää sekä johtaa pyrkimystä siihen. (ibid, 205–206, 315)

Yritysyhteenliittymä valtion jäsentymisen tapana tekee yhteenliittymästä pakottavan, koska sillä on valta päättää päämäärä ja sen tavoittelun keinot. Universitas-valtio edellyttää jäsentensä luopuvan näiden valintojen tekemisestä. Sen johto etsii paikan kullekin toimijalle yrityksessä ja pyrkii parhaalla mahdollisella tavalla hyödyntämään hänen lahjakkuutensa ja pitämään yllä toimijan roolia yhteisössä. Päämäärästä poikkeava tai sen suhteen välinpitämätön käytös ei ole hyväksyttävää. (ibid., 316)

Vapaus yritysyhteenliittymässä tarkoittaa yksilön vapautta liittyä siihen ja mahdollisuutta lähteä, mikäli tämä ei koe päämäärää hyväksyttäväksi. Valtion kohdalla tämä vapaus ei päde, sillä sen perustuslain logiikka tekee yhteenliittymästä irrottautumisen mahdottomaksi. Uskollisuudenvala tai alamaisuus on solmittu suhteessa päämäärään, mutta yksikään toimija ei voi vapautua siitä, koska ei ole siihen koskaan varsinaisesti sitoutunut. Jokainen toimija on tietyllä tavalla yhteenliittymän omaisuutta. (ibid, 318)

Oakeshottin (1990, 266, 315–316) mukaan universitas-valtiossa ei voi olla useita eri päämääriä. Mikäli näin on, niiden täytyy olla yhteydessä toisiinsa, sillä päämäärät eivät voi olla toisilleen vastakkaisia tai keskenään ristiriitaisia. Universitas-valtion sisällä ei voi olla toisia yhteenliittymiä, joiden päämäärä poikkeaa sen omasta tai on sen päämäärän suhteen välinpitämätön. *Societas*-valtion sisällä erilaisten yhteenliittymien olemassaolo sen sijaan on rajoittamatonta. Koska *societaksella* ei itsellään ole päämäärää, muiden yhteenliittymien päämäärät eivät yleensä ole konfliktissa sen omien periaatteiden kanssa.

Oakeshottin (1990, 264–265) mukaan ajatukset universitas-valtiosta ovat vaihdelleet eri aikoina ja eri ajattelijoilta. Valtioon on liitetty erilaisia pää-

määriä ja olemassa olevia valtioita on tunnistettu erityisten päämäärien perusteella. Päämääriä on edistetty retoriikan ja mielikuvien kautta, ja erilaiset päämäärät ovat seuranneet toinen toistaan ja tulleet ajoittain enemmän tai vähemmän muodikkaiksi. Keskiajalla universitas-valtion päämäärä liittyi hengellisen elämän päämäärien tavoitteluun (ibid., 286). Myöhemmin universitas-valtion päämäärät muutettiin maalliselle kielelle. (ibid.)

Yksilön ja epäyksilön ihmiskäsitykset

Oakeshottin (1991, 365–371) mukaan *societas* ja *universitas* perustuvat kahteen erilaiseen historian kuluessa syntyneeseen ihmiskäsitykseen. Yksilön ja epäyksilön ihmiskäsitykset syntyivät 1200-luvulla alkunsa saaneessa murroksessa, jossa keskiaikainen yhteisöllinen elämäntapa menetti merkityksensä ja korvautui yksilöllisyyttä korostavalla ajattelutavalla. Yhteisölliselle elämälle ominainen anonyymiys korvautui persoonallisella yksilöllisyydellä ja vanhat uskomukset, ammatit ja asemat murtuivat.

Yksilöllisyys ajattelutapana levisi vähitellen niin, että 1500-luvun puolella välissä se oli vallalla jo lähes kaikkialla. Yksilöllisyys alettiin ymmärtää ajattelutavan leviämisen seurauksena ihmiskunnan onnellisuuden pääainesosana. Tämän murroksen tuloksena syntyi yksilön ihmistyypin. Tämä ihmistyypin nautti olostaan maailmassa, joka paljastui väistämättä mahdollisuuksiksi tehdä valintoja. Hänellä oli vankka luottamus omiin kykyihinsä ja valmius löytää paikkansa itsenäisten yksilöiden yhteenliittymässä. Modernin Euroopan olosuhteet ja yksilöllisyyden ajattelutavan nousu synnyttivät kuitenkin toisenkin modernin ihmistyypin, epäyksilön. (Oakeshott 1991, 370–371)

Epäyksilöä (*individual manqué*) luonnehti yhteisön suoman turvan kaipuu ja kykenemättömyys ylläpitää itsenäisen yksilön elämää. Epäyksilöllä on tunteita, mutta ei ajatuksia, ja hän tarvitsee johtajan kertomaan, mitä hänen täytyy ajatella ja tehdä. Historian kuluessa epäyksilön puolesta valintoja ja päätöksiä ovat ilmaantuneet tekemään johtajat, ja epäyksilöiden olemassaolo ja tarpeet ovat synnyttäneet modernien valtioiden hallintoon käyttäntöjä, jotka vastaavat epäyksilöiden turvallisuuden ja valinnoilta säästymisen tarpeisiin. (Oakeshott 1991, 276–277) Esimerkiksi reformaation ajan ruhtinas vastasi epäyksilöiden toiveisiin. (ibid., 371) Universitas-valtiossa epäyksilöt pääsevät suo-

jaan yksilöllisyyden vaatimuksilta. *Societas*-valtio sen sijaan tarjoaa lakijärjestelmän turvaamaan yksilöiden vapautta etsiä omia päämääriä.

Valtio korporatiivisena tai teollisena yrityksenä

Oakeshott (1990) käsittelee joitakin eri ajattelijoiden käsityksiä *universitas*-valtiosta. Francis Baconilla *universitas*-valtio on korporaatio, jonka päätehtävänä on sen maa-alueen resurssien hyödyntäminen. Bacon perustaa näkemyksensä Raamattuun. Hänen mukaansa Jumala on suonut ihmiskunnalle oikeuden ja velvollisuuden käyttää luonnonvarojen omien tarpeidensa tyydyttämiseen. Luonnonvarojen hyödyntäminen on siten ihmisten velvollisuus. Tehokkuus tämän päämäärän toteuttamisessa edellyttää keskitettyä johtoa, joka organisoii ihmisten toimintaa. (Oakeshott 1990, 287–290)

Baconin seuraajat ymmärsivät Jumalan ylistämisen sijaan yhteenliittymän yksiköksi, jossa ihmiset etsivät tarpeisiinsa tyydytystä ja ovat vain osallistujia hankkeessa. Heidän näkemyksensä mukaan on tärkeää, että yhteenliittymää johtavat tiedemiehet. (ibid., 290) Baconin ja hänen seuraajiensa näkemysten pohjalta muodostui malli valtiosta korporatiivisena tuottavana yrityksenä, jossa valtio on keskittynyt maa-alueellaan sen luonnonvarojen ja inhimillisten resurssien hyödyntämiseen. Valtion johto ja hallinto huolehtivat tutkimustoiminnan johtamisesta, laativat sääntöjä päämäärään pyrkimisen tukemiseksi ja ohjaavat toimijat lahjakkuuksiansa mukaisiin tehtäviin. Valtion päämäärän on tieteellisen harkinnan ja suunnittelun tulosta. (Oakeshott 1990, 290–291)

Comte de St. Simon kehitti Baconin teorian pohjalta oman modernisoidun mallinsa eurooppalaisesta valtiosta. Siinä valtio nähdään teollisena yrityksenä, jonka päämääränä on jatkuva ihmisten tarpeiden tyydyttäminen ja uusien tarpeiden luominen. Valtion inhimilliset komponentit muodostuvat tuottavaan toimintaan tai tuotosten jakamiseen osallistuvista ihmisistä ja sen kaikki suhteet ovat tuotannollisia suhteita. (ibid, 291)

Valtio teollisena yrityksenä on keskitetysti johdettu ja sen koululaitos ja yliopistot on liitetty keskusjohdon suunnittelun alaisuuteen. Yritystä johdetaan keskitetysti laadittujen suunnitelmien pohjalta, joita valmistelevat asiantuntijat, eräänlainen ”valistuneiden” etujoukko. Oakeshott (1990, 292, 295) huomauttaa, että tässä valtion mallissa kaikki

kansalaisten yhteenliittymälle keskeiset ominaisuudet ovat hävinneet ja niiden tilalle ovat tulleet tuotannolliselle toiminnalle ominaiset piirteet.

Suomi 2015 -strategian tulevaisuuden yhteiskunta ja sen menestystekijät

Sitran Suomi 2015 -strategia hahmottaa kuvaa tulevaisuuden Suomesta ja kartoittaa tulevaisuuden menestystekijöitä ja haasteita (esim. Suomi 2015 2001a, 4–5; Suomi 2015 2002b, 4–5). Tarkastelen seuraavaksi keskeisimpiä siinä esiteltyjä tulevaisuuden menestystekijöitä ja analysoin niiden kautta muodostuvaa kuvaa tulevaisuuden yhteiskunnasta. Yksi keskeisimmistä ja tärkeimmistä menestystekijöistä strategian tulevaisuuden yhteiskunnassa on osaaminen ja korkea koulutustaso.

Suomen kansallinen menestys perustuu tietoon ja osaamiseen sekä niiden taitavaan hyödyntämiseen. (Suomi 2015 2000, 9)

Kilpailukykyisen Suomen kansalaiset ovat osaavia ja osallistuvia ja kaikilla on kattava perussivistys. Tämä tavoite saavutetaan laaja-alaisella perusopetuksella, joka tarjoaa kaikille mahdollisuudet kehittää lahjakkuuksiaan. Tulevaisuuden kilpailukykyinen yhteiskunta tarvitsee kansalaisia, joilla on laaja sivistys ja monipuoliset tiedot ja taidot. (Suomi 2015 2002a, 11)

Tulevaisuuden yhteiskunnan menestys rakennetaan sivistyneiden ja osaavien kansalaisten avulla. Laadukkaalla perusopetuksella on suuri merkitys. Strategiassa korostetaan kansalaisten laajan ja monipuolisen osaamisen ja sivistyksen tärkeyttä ja osaaminen liitetään kiinteästi Suomen hyvään kilpailukykyyn. Strategia linjaa, millaisia kansalaisia tulevaisuuden yhteiskunta tarvitsee, ja asettaa tavoitteeksi muun muassa, että Suomi on tulevaisuudessa johtava osaamisyhteiskunta.

Jotta Suomi vuonna 2015 olisi johtava osaamisyhteiskunta ja uuden talouden suunnannäyttäjä, tarvitsemme lisää osaajia ulkomailta. Se edellyttää erilaisten kulttuurien hyväksymistä yhteiskunnan kaikilla alueilla. (Suomi 2015 2001a, 9)

Strategian mukaan Suomi tarvitsee osaajia ulkomailta menestyäkseen tulevaisuudessa. Tavoitteeksi on asetettu johtavan osaamisyhteiskunnan asema, eikä sitä saavuteta vain suomalaisten sivistyneiden kansalaisten voimin. Suomi tarvitsee vah-

vistukseksi osajia ulkomailta. Jotta osajia saadaan Suomeen, tulevaisuuden yhteiskunnassa on suhtauduttava myönteisesti erilaisia kulttuureja kohtaan. Monikulttuurisuus nouseekin esiin toisena keskeisenä tulevaisuuden yhteiskunnan menestystekijänä.

Monikulttuurisen yhteiskunnan luomiseksi on tuotava esiin hyviä esimerkkejä siitä, miten maahanmuuttajat ovat ajan mittaan muuttuneet uussuomalaisiksi syntyperästään tai äidinkielestään riippumatta. Menestystarinoita löytyy niin pienistä kunnista kuin suurirytyksistä, huippuurheilun, kulttuurin, tietotekniikan ja tutkimuksen piiristä. Hyvät esimerkit ja onnistunut maahanmuuttajien integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan kasvattavat myönteistä asennetta monikulttuurisuutta kohtaan. Tiedotusvälineet ovat ratkaisevassa asemassa näiden esimerkkien esittelyssä. (Suomi 2015 2001a, 10)

Monikulttuurisen yhteiskunnan luomiseksi strategia esittää hyvien esimerkkien esiin tuomista sellaisista maahanmuuttajista, jotka ovat onnistuneesti integroituneet suomalaiseen yhteiskuntaan. Tiedotusvälineiden rooli on tärkeä, kun hyvien esimerkkien avulla pyritään lisäämään myönteistä asennetta monikulttuurisuutta kohtaan. Asetettuun tavoitteeseen tulevaisuuden monikulttuurisesta yhteiskunnasta pyritään varsin systemaattisesti tiedotuksen ja asennekasvatuksen keinoin. Kolmatta keskeistä tulevaisuuden yhteiskunnan menestystekijää, luovuutta, edistetään yhtä systemaattisesti. Luovuuteen kiinnitetään paljon huomiota.

Tarvitsemme uusia yrityksiä ja niitä ei synny ilman luovuutta ja innovaatioita. Luovuuden ja yrittäjyyden tukeminen turvaa yhteiskunnan säilymisen dynaamisena ja kilpailukykyisenä myös tulevina vuosina kovenevassa kansainvälisessä kilpailussa. (Suomi 2015 2003, 7)

Luovuus on merkittävä tulevaisuuden yhteiskunnan menestystekijä, koska se turvaa suomalaisen yhteiskunnan kilpailukykyyn tulevaisuudessa. Luovuuden lisäämiseksi etsitäänkin tarmokkaasti useita erilaisia keinoja.

Koska luovuuden perusta rakentuu meille lapsista lähtien, perheiden tukeminen luovuuden kehittämiseen on tärkeää. Vanhempia pitää valmentaa oman luovuutensa kehittämiseen ja lastensa luovuuden rohkaisemiseen. Päiväkotien, koulujen ja oppilaitosten opetusohjelmat on kehitettävä tukemaan luovuutta. Ankaru kilpailun

ja tehokkuuden vaatimus johtaa luovuutta kurostavaan kierteeseen, joka vaarantaa lopulta kansainvälisen kilpailukykyyn. Tasapäästäminen ei myöskään kuulu innovatiiviseen koulujärjestelmään tai korkeakoulumaailmaan. (Suomi 2015 2003, 7)

Strategiassa painotetaan kasvatustyön merkitystä luovuuden lisäämisessä. Luovuutta tukevan perusopetuksen lisäksi suomalaisten lasten vanhempien toivotaan rohkaisevan lapsia luovuuteen. Kova kilpailu ja tehokkuus nähdään luovuutta ehkäisevänä eikä sitä edistävänä tekijänä. Vastuu luovuuden lisäämisestä yhteiskunnassa ei kaadu pelkästään kasvattajille, sillä tiedotusvälineilläkin on tärkeä rooli luovan yhteiskunnan luomisessa.

Modernissa maailmassa joukkotiedotusvälineet ovat useimmissa tulevaisuuden kysymyksissä avainasemassa. Ne voivat parhaimmillaan edistää luovuutta ja toimia todellisena innovaatioiden potkurina. Sen vuoksi joukkotiedotusvälineitä pitääkin rohkaista tarjoamaan ihmisille ajattelemisen aihetta ja haastavia näkökulmia. Helppoja ja valmiita ratkaisuja tarjoava turruttava massaviihde on luovassa yhteiskunnassa vain vähäpätöinen marginaali-ilmiö. [– – –]

Eturintamassa ovat omaehtoiseen ajatteluun ja haastaviin ratkaisuihin kannustava aineisto, joka viihdyttävällä, informatiivisella, kriittisellä ja oivaltavalla tavalla nojaa laajaan kansalliseen kulttuuriin ja sivistykseen. Se edellyttää toimittajakoulutuksen sisältöjen kehittämistä ja selvästi nykyistä enemmän panostuksia laatujournalismin ja kulttuuriaineiston tuottamiseen. Joukkotiedotuksen keskeisissä tehtävissä työskentelevät päättäjät ovat siinä avainasemassa. Myös ajattelutavan muutos on välttämätöntä. Milloin nostamme sankareiksi luovia ihmisiä? (Suomi 2015 2003, 7)

Ajatus siitä, että tulevaisuudessa tiedotusvälineissä panostettaisiin enemmän laatujournalismiin ja kulttuuriaineistojen tuottamiseen on erittäin kannatettava. Myös luovuus, monikulttuurisuus ja sivistys ovat itsessään hyviä ja kannatettavia yhteiskunnan ominaisuuksia. Näiden tulevaisuuden menestystekijöiksi nimettyjen tekijöiden kohdalla strategiassa esiintyy kuitenkin sellainen näkemys, että koska nämä tekijät ovat Suomen kansainvälisen kilpailukykyyn säilyttämisen ja parantamisen kannalta tärkeitä, niitä tulee edistää ja niiden tulee olla tulevaisuuden yhteiskunnan keskeisiä ominaisuuksia. Nämä tekijät eivät siten ole tärkeitä ja tavoiteltavia asioita itsessään, vaan ne ovat välineitä

strategiassa asetetun kansainvälisen kilpailukyvyyn säilyttämisen ja parantamisen tavoitteen saavuttamiseksi.

Yritysyhteenliittymän ja *universitas*-valtion piirteet

Yhteinen päämäärä

Suomi 2015 -strategian tulevaisuuden Suomen keskeisin yritysyhteenliittymän ja *universitas*-valtion piirre on taloudellisen kilpailukyvyyn asettaminen kaikkien muiden tavoiteltavien asioiden ja päämäärien yläpuolelle yhteiskunnassa. Tulevaisuuden yhteiskunnassa on näiden yhteenliittymien tapaan yksi hallitseva päämäärä, jolle ovat alisteisia kaikki muut tavoitteet. Yritysyhteenliittymässä ei voi olla useita ristiriitaisia päämääriä, vaan ne ovat yhteydessä toisiinsa (Oakeshott 1990, 266, 315–316). Strategiassa erilaiset tavoitteet ovat kaikki yhteydessä kilpailukyky päämäärään. *Societas*-valtiossa ja kansalaisten yhteenliittymässä yhteisiä päämääriä ei ole. Kilpailukyky päämäärä erottaa strategian Suomen selvästi *societaks*esta ja liittää sen *universitas*-valtioon ja yritysyhteenliittymään.

Johtaminen

Yritysyhteenliittymälle on ominaista, että päämäärään pyrkiminen on johdettua, jolloin kontingenteissa tilanteissa hallinto päättää, miten toimitaan päämäärään pyrkimiseksi (Oakeshott 1990, 115). Suomi 2015 -strategian voi tulkita vastaukseksi vuosituhtaan vaihteen ja globalisoituvan maailman aiheuttamaan kontingenttiin tilanteeseen, jossa kirjoittajat eräänlaisena etujoukkona tarkentavat ja tulkitsevat yhteenliittymän eli ”meidän” päämäärää uudessa tilanteessa. Strategia pyrkii ohjaamaan jäsenet toimimaan siten, että suunnitelma kilpailukyvyyn parantamisesta toteutuu vuonna 2015. Tulevaisuusstrategia on syntynyt kurssilla, johon on kutsuttu mukaan suomalaisen yhteiskunnan ylintä johtoa. Vaikutelma muistuttaa vahvasti yrityksen tai sen kaltaisen yhteenliittymän johdon laatimaa toimintasuunnitelmaa, jota sen jäsenten tulisi toteuttaa. Suunnitelma koskee suomalaista yhteiskuntaa sen kaikilla tasoilla.

Yhteiskunnan ylin johto strategian laatijana muistuttaa myös Baconin seuraajien ja St. Simonin ajatusta valtiosta korporaationa tai teollisena yrityksenä erityisesti ”asiantuntijoiden” tärkeän joh-

tamisroolin vuoksi. ”Asiantuntevien kansalaisten joukko” (Suomi 2015 2001a, 5) on Suomi 2015 -strategiassa samankaltainen yhteenliittymän johtava joukko kuin St. Simonin valtiokorporaation asiantuntijajohtajat. He määrittelevät ”meille” roolit ja tehtävät yhteisessä kansallisen kilpailukyvyyn projektissa.

Yksimielisyys ja kumppanuus

Universitas on jäsentensä välinen kumppanuussuhde, joka on itsessään henkilö tai sen kaltainen (Oakeshott 1990, 204). Tulevaisuuden Suomen kohdalla kumppanuussuhde muodostuu Suomen kansalaisuudesta.

Millaisen Suomen me suomalaiset haluamme tulevaisuudessa? Millaisessa maassa me haluamme elää, kasvattaa lapsemme, tehdä työtä, harrastaa, viihtyä ja vanhentua? (Suomi 2015 2000, 8)

Strategia synnyttää vaikutelman, että näihin kysymyksiin on olemassa yksimielinen vastaus, sellainen Suomi, jonka kaikki suomalaiset tulevaisuudessa haluavat. Ei ole monia erilaisia käsityksiä Suomesta ja tulevaisuudesta, on vain yksi päämäärä ja yksi vision toteutustapa. *Universitas* yhtenä äänenä ja monena toimijana on strategiassa kansakunta, jonka jäsenten kuviteltu yhteisyys mahdollistaa puhumisen yhdellä äänellä.

Oakeshottin (1990, 114) mukaan päämäärän lisäksi muita yhdistäviä tekijöitä yritysyhteenliittymässä voivat olla esimerkiksi sama ammattiryhmä tai yhteiset viholliset. Tulevaisuuden Suomen kohdalla nostetaan esiin yhteinen arvopohja, historia, menneisyys, kulttuuri ja kansallinen identiteetti suomalaisille yhteisinä asioina (esim. Suomi 2015 2001b, 6; Suomi 2015 2002a, 10; Suomi 2015 2002b, 9). Näiden tekijöiden esitetään luovan yhteisyyttä ihmisten välille ja niiden pohjalta voidaan toimia yhdessä kansallisen kilpailukyvyyn saavuttamiseksi. Kansallisilla teemoilla yhteenliittymän jäsenet liitetään toisiinsa. Yhteisöajattelu kuuluu *universitas*-valtioon (Oakeshott 1990, 320–321). *Societas*-valtiossa yhdellä äänellä puhuminen on mahdotonta.

Epäyksilön ihmiskäsitys

Sitran strategiassa kuvataan vuoden 2015 Suomea universitaksen tapaan yksikkönä, jonka omaisuutta

ovat niin sen maa-alue kuin ihmisten taidot ja lahjakkuudetkin. Ihmiset ymmärretään resurssiksi ja inhimilliseksi pääomaksi, jota voidaan koulutuksella ja kasvatuksella muokata vastaamaan paremmin päämäärän saavuttamisen tarpeita. *Universitas*-valtiolle ominainen johtaminen, jossa kaikille toimijoille määritellään heidän lahjakkuuksiaan vastaavat roolit ja tehtävät siten, että he tuottavat mahdollisimman suuren panoksen päämäärään pyrkimisen projektissa, on havaittavissa myös tulevaisuusstrategian Suomessa.

Jokaisella suomalaisella on osaamista, joka on saatava tuottavaan käyttöön yhteiskunnan taloudellisen, sosiaalisen ja henkisen menestyksen turvaamiseksi. (Suomi 2015 2000, 9)

Ihmiset nähdään strategiassa resurssina, joka täytyy saada tuottavaksi. Ihmiset ovat roolejaan suorittavia toimijoita eivätkä itsenäisiä, omia päämääriään tavoittelevia yksilöitä kuten *societas*-valtion kansalaiset. Tulevaisuuden Suomessa yksilöt ovat siis Oakeshottin määritelmän mukaisia epäyksilöitä, jotka eivät kykene tekemään itsenäisesti omia valintoja. Tällaisia yksilöitä voidaan kasvattaa yhteenliittymän tarpeisiin.

Epäyksilön ihmiskäsityksestä kertoo myös ajatus kansalaisten kasvattamisesta luoviksi. Tulevaisuuden luova yhteiskunta on tietoisien projektien tulos. Aikaisemmin mainittujen luovuuden kehittämisen keinojen lisäksi luovuutta halutaan edistää muun muassa erillisellä luovuusstrategialla.

Luovuusstrategialla tulee tähdätä siihen, että suomalaisissa kodeissa on mahdollisuuksia tukea lasten luovuuden kehittämistä. Luovuuteen kannustamisessa ihmisen koko elinkaaren aikana tulee näin yhteiskuntaa yhteen kutova punainen lanka. Tästä hyötyy tulevaisuudessa myös suomalainen elinkeinoelämä ja hyvinvointiyhteiskunta. (Suomi 2015 2003, 7)

Luovuuden kehittäminen yhteiskunnassa on sinänsä mielekäs ajatus. Tavoitteen mielekkyys kuitenkin vähenee, kun strategian sanomaa pohtii tarkemmin. Siinä luovuus liitetään kilpailukykyyn ja tässäkin luovuuden kehittämisestä hyötyvät siis suomalainen elinkeinoelämä ja hyvinvointiyhteiskunta. Luovuuden kehittämisen tavoite näyttää olevan aina väline kilpailukykyyn parantamisen ja säilyttämisen tavoitteen saavuttamiseksi. Lisäksi systemaattisuus, jolla niin luovuutta kuin aikaisemmin esillä ollutta monikulttuurisuutta pyritään

edistämään, on jokseenkin kammottavaa. Systemaattinen kansalaisten kasvattaminen ja muokkaaminen tiettyä ihannemallia vastaaviksi tuo mieleen totalitaristisen valtion, jossa aatteellisesti oikeamielisiä kansalaisia kasvatetaan suunnitelmallisesti valtion tarpeisiin jo lapsesta saakka. Strategian luovuuskasvatuksen systemaattisuus muistuttaa tällaista käytäntöä.

Luovuuden käsite otetaan strategiassa tietyllä tavalla valtion ja yhteiskunnan haltuun, sillä se merkitsee lähinnä valtiolle ja yhteiskunnalle hyödyllistä toimintaa. Luovuutta ei ymmärretä ihmisistä omaehtoisesti kumpuavana toimintana tai näkökulmana, joka voi suuntautua valtion ja yhteiskunnan toiminnan periaatteita vastaan ja kyseenalaistaa ne. Sen sijaan luovuus on lähellä yritysmaailman ja elinkeinoelämän innovatiivisuutta, joka suuntautuu taloudelle hyödyllisellä tavalla uusien tuotteiden, tuotannonalojen ja liiketoimintaideoiden kehittämiseen. Luovuuskin alistetaan siten Suomi 2015 -strategiassa yritysyhteenliittymän ja universitas-valtion päämäärän palvelijaksi ja ihmisiä kasvatetaan yhteenliittymässä luovuuteen eli tuottavuuteen, joka palvelee yhteenliittymän kilpailukykyyn päämäärää.

Suomi 2015 -strategiassa kuten yleisimminkin kilpailua korostavassa ajattelutavassa (Kantola 2006, 172–173) on vallalla ihmiskäsitys, joka ymmärtää ihmisen hyvin yksilolotteisena ja mekaanisena hahmona. Ihmiset ovat resurssi tai luonnonvara, josta tiettyjä ärsykeitä syöttämällä saadaan ulos halutunlainen lopputulos. Ihmiskäsitys vastaa melko suoraan Oakeshottin kritisoimaa epäyksilön hahmoa, jonka tarpeita universitas-valtio turvaa. Tämä ihmiskäsitys on vieras *societas*-valtiossa, jossa on vallalla yksilön ihmiskäsitys. Sille ihmisten mieltäminen resursseiksi ja tuotantovoimaksi on vierasta.

Suomi 2015 -strategian tulevaisuuden yhteiskunta – vapauden loppu?

Kilpailukykyyn retoriikka yhdistetään usein talousliberalismiin. Sen vuoksi on hyvä huomauttaa, että talousliberalistinen malli, jota Suomi 2015 -strategiakin heijastaa, eroaa perinteisestä liberalismin mallista, vaikka siinä puhutaan vapaudesta. Strategiassa esimerkiksi käsitys ihmisistä inhimillisenä pääomana, resurssina ja yhteenliittymän päämäärään sidottuina on perustavanlaatuisessa ristiriidassa perinteisen liberalismiin vapauskäsityksen kans-

sa. Vapauskäsitteitä on useita. Käytän tässä esimerkkinä Isaiiah Berlinin näkemystä negatiivisesta vapaudesta, koska hänen näkemyksensä edustaa klassista käsitystä vapaudesta, joka on laajalti hyväksytty periaate ja pohja ihmisoikeuksille ja oikeusvaltion periaatteille.

Berlinille (1969, 122) negatiivinen vapaus (*freedom from*) on itseisarvo ja hän tarkoittaa sillä vapautta toimia muiden estämättä. Tämän näkemyksen mukaan ihminen on sitä vapaampi, mitä laajempi on alue, jolla muut eivät puutu hänen tekemisiinsä (ibid., 122). Liberalismin teoreetikot ovat Berlinin mukaan suhteellisen yksimielisiä siitä, että jokaiselle on taattava yksityisen elämän alue, jolla muut eivät puutu yksilön tekemisiin. Hajontaa mielipiteissä on siitä, miten laaja negatiivisen vapauden alueen tulisi olla. Absoluuttinen vapaus ei ole mahdollista, sillä aina on luovuttava osasta vapautta, jotta loput siitä voidaan säilyttää. (ibid., 124) Strategian tulevaisuuden Suomessa ihmisten kaikkia valintoja ja päämääriä rajoittaa Suomen paremman kansainvälisen kilpailukykyyn päämäärä. Omat valinnat onnistuvat vain, jos ne tukevat tätä päämäärää. Tällainen ajattelu on jyrkässä ristiriidassa Berlinin näkemyksen kanssa.

The defence of liberty consists in the 'negative' goal of warding off interference. To threaten a man with persecution unless he submits to a life in which he exercises no choices of his goals; to block before him every door, but one, no matter how benevolent the motives of those who arrange this, is to sin against the truth that he is a man, a being with a life of his own to live. (Berlin 1969, 127)

Berlinille yksilön valintojen rajoittaminen on loukkaus yksilön ihmisyyttä kohtaan. Ihmisyyden oikeutta elää omaa elämää ja tehdä itsenäisesti omia valintoja. Tällaista vapauden ja ihmisyyden käsitystä vastaan strategian tulevaisuuden Suomi asettaa.

Kuten edellä on käynyt ilmi, Sitran strategiassa yksilöiden roolia yhteiskunnassa kuvaa pitkälti Oakeshottin määrittelemä epäyksilön ihmistyyppi. Epäyksilölle omien valintojen tekeminen on taakka, eikä hän kykene ylläpitämään itsenäisen yksilön elämää. (Oakeshott 1990, 274–276) Epäyksilön ihmistyyppi nousee strategiassa hallitsevaksi, koska siinä ihminen on Suomen kilpailukykyyn parantamisen päämäärään sidottu. Toisinaan puhutaan kuitenkin myös yksilön vapaudesta valita.

Yksilön pyrkimyksiä omiin ratkaisuihinsa tulee arvostaa myös niin, että kaikilta ei edellytetä samaa elinikäisen opiskelun, urakilpailun ja tehokkuuden mallia. Ihmisen tulee saada itse valita elämänsä arvot ja tavoitteet. Hänelle on sallittava myös tyytyminen vähempään opiskeluun, pyrkimiseen ja saavuttamiseen. Tämä ei kuitenkaan saa tarkoittaa sitä, että yhteiskunta hyvittää sosiaaliturvan avulla tällaiset yksilölliset valinnat. Vähempään pyrkimisen ja tyytymisen tulee tuottaa myös vähempi palkkio. (Suomi 2015 2000, 12)

Yksilön ihmiskäsitys saa strategiassa hetkittäin tilaa ja tällöin vaikuttaa siltä, että yksilöllä tulevaisuuden yhteiskunnassa on mahdollisuus tehdä itsenäisesti omia valintoja. Tässä korostetaan, että yksilö saa itse valita omat arvonsa ja tavoitteensa, tosin pyrkiminen vähempään tuottaa aina pienemmän palkkion. Tyytyminen vähempään on siis sallittua, mutta siihen ei kannusteta. Tietyllä tapaa yksilö on kuitenkin sidoksissa kilpailukykyyn parantamisen päämäärään, sillä hänen toisenlaiset ratkaisunsa arvotetaan kaikesta huolimatta kilpailukykyisen yhteiskunnan arvoasteikon mukaan. Siinä tehokkuus ja kilpailu ovat valttia. Myös luovuudesta puhuttaessa strategiassa on hetkellisesti näkyvillä vaihtoehtoinen yksilön ihmiskäsitykseen viittaava näkemys.

Luovuus ei kuitenkaan kukoista tehokkuuteen piiskaavassa kilpailuyhteiskunnassa, ellei ihmisillä ole aikaa ja vapautta vaihtaa näkökulmaa, irrotella ja leikitellä. Luova yhteisö luottaa ihmisiin, antaa vapauksia ja sallii riskinoton. Luovuus edellyttää myös mahdollisuutta yrittää ja erehtyä sekä uskallusta kohdistaa toimintansa uusiin suuntiin. Ihminen on synnynnäisesti luova, jos hänelle annetaan siihen mahdollisuus. (Suomi 2015 2003, 6)

Tässä luovuus ja valinnanvapaus näyttäytyvät strategiassa erilaisesta näkökulmasta. Vapaus ja luovuus viittaavatkin yksilön ihmiskäsitykseen ja hänen vapauteensa valita, jolloin luovuus on myös uskallusta kohdistaa toiminta uusiin suuntiin. Periaatteessa tämä voisi tarkoittaa luovuuden mahdollisuutta kanavoitua myös yhteiskunnassa vallitsevia ajattelu- ja toimintatapoja vastaan. Hetkellisesti myös societaksen ja kansalaisten yhteenliittymän vapaus- ja ihmiskäsityksen piirteet ovat siis läsnä. Vaikka vapautta korostetaan tässä eräänlaisena ihanteellisena tilana, jossa luovuus kukkii, sen alistainen asema päämäärään nähden tekee sii-

tä kuitenkin epäyksilön vapautta. Vapaus ja sen sisältämä luovuus eivät ole strategiassa tärkeitä itssessään, vaan ne palvelevat kilpailukyyn päämäärää, sillä ”Luovuuden ja yrittäjyyden tukeminen turvaa yhteiskunnan säilymisen dynaamisena ja kilpailukykyisenä myös tulevana vuosikymmeninä kovenevassa kansainvälisessä kilpailussa” (Suomi 2015 2003, 7). Päämäärään pyrkiminen vesittää kansalaisen mahdollisuuden olla yksilö.

Ahdas työura-ajattelu pitääkin hylätä ja ajatella laajemmin koko elämää ihmisen urana. (...) Varteenotettava keino vaihtelevien elämänkaarien hallitsemiseen olisi henkilökohtaisten ’elämänuratilien’ käyttöönotto. Tili olisi henkilö- tai perhekohtainen. Se karttuisi työssäoloaikana ja sitä käytettäisiin silloin kun haluaa pitää opiskeluvapaan tai sairauden tai työttömyyden aikoina. Elämänuratilien varat kerättäisiin esimerkiksi osittain ihmisen omasta palkasta, osin työnantajan maksuista sekä osin julkisista rahastoista. (...) Ihminen keräisi tililleen ’pisteitä’, joilla hän lunastaisi itselleen lomiat tai aikaa harrastuksia ja opiskelua varten, sanalla sanoen ostaisi itselleen elämisen laatua. Se hyödyttää myös työelämää, koska elämänsä hallitsevalla ja itseään kehittäväällä ihmisellä on parempi motivaatio jatkaa työelämässä. (Suomi 2015 2001b, 7)

Strategiassa kaikki yksilön toiminta palvelee kilpailukyyn parantamisen päämäärää. Myös yksilön vapaa-aika on aikaa, jonka tulee hyödyttää yhteiskuntaa. Yhden päämäärän asettaminen kaikki yhteiskunnan elämänalueet kattavaksi yhteiseksi tavoitteeksi on ristiriidassa yksilön individualistisen ihmiskäsityksen kanssa. Vaikka strategiassa puhutaan vapaudesta, kansalaisen hahmo jää kauas yksilön ihmistyyppistä, joka on vapaa valitsemaan itse omat tavoitteensa. (vrt. Oakeshott 1991, 370–371).

Inhimillisen elämän ulottuvuudet ja poliittisen toiminnan puuttuminen

Voisiko vapauttaan käyttää individinä? Hannah Arendt (1958, 7, 22) on tarkastellut ihmisenä olemista ja inhimillistä todellisuutta kolmen kokonaisvaltaisen aktiviteetin mukaan. Tätä kokonaisuutta hän kutsuu *vita aktivaksi*, joka muodostuu elämää ylläpitävästä työstä (*labor*), tuottavasta työstä (*work*) ja poliittisesta toiminnasta (*action*). Näistä kolmesta poliittinen toiminta on kaikkein tärkein inhimillisen elämän ulottuvuus, sillä se

synnyttää inhimillisen persoonan ja tekee meistä ihmisiä. Tarkastelen vielä Suomi 2015 -strategian kansalaista ja strategiassa muodostuvaa ihmiskäsitystä Hannah Arendtin käsitteistön avulla. Arendtin määrittelemät inhimillisen toiminnan ulottuvuudet soveltuvat hyvin strategiassa vallitsevien ennakkoletusten analysointiin.

Arendtilla (ibid, 176–178) poliittinen toiminta on aloitekykyä, mikä merkitsee mahdollisuutta tulla näkyväksi muille. Ihmisenä olemisen ja inhimillisen luonteen säilyttäminen ja saavuttaminen edellyttää aloitekyvyn käyttämistä. Puhe ja toiminta avaavat oven ihmisten maailmaan, sillä niiden kautta ihmiset aktiivisesti erottautuvat ja paljastavat oman erityislaatuisuutensa eli syntyvät persoonallisina olentoina.

Poliittinen toiminta vaatii aina puheen, ihmisyyteisen läsnäolon ja julkisen tilan säilyttääkseen ihmisen identiteetin paljastavan luonteensa. Ilman sanoja teko havaitaan vain puhtaasti fyysisenä ilmiönä. Sanoilla tekijä identifioituu toimijaksi ja ilmoittaa, mitä hän tekee, on tehnyt tai on aikeissa tehdä. Ilman ihmisyyteisen läsnäoloa ja julkista tilaa toiminta menettää merkityksensä, eivätkä teko ja sen tekijä tule näkyviksi. (ibid, 179–180) Poliittiselle toiminnalle on ominaista sen seurausten ja sivuvaikutusten ennakoimattomuus. Koskaan toimintaa aloittaessaan ei voi tietää, mitä se sysää liikkeelle ja minkälaisia vaikutuksia sillä on. (ibid, 188–192)

Vaikka poliittinen toiminta on tärkein ihmiselämän ulottuvuus, ovat työn kaksi ulottuvuutta ihmiselämälle välttämättömiä. Ne tuottavat toiminnalle välttämättömän materiaalsen ympäristön ja turvaavat ihmiselämän biologisen säilymisen. Elämää ylläpitävä työ tähtää ihmisten elämän säilyttämiseen ja tuottaa ravintoa tähän tarkoitukseen. Tuottava työ puolestaan tuottaa ihmiselämälle aineellisen maailman ja materiaalsen olosuhteen. (Arendt 1958, 7–9)

Arendtilla (1958, 139) elämää ylläpitävää työtä tekevä ihminen on *animal laborans*, ja tuottavaa työtä eli materiaalsen maailman esineitä valmistava ihminen *homo faber*. Vaikka *animal laborans* on kaikkien elävien olentojen hallitsija, hän on silti luonnon ja maan palvelija. *Homo faber* puolestaan on luonnon ja koko maailman herra. Luonnon rikkominen ja riistäminen on läsnä kaikessa valmistamisessa (fabrication).

Homo faberin hahmoa leimaa välineellisyys: monet asiat maailmassa pelkistyvät omasta itsenäi-

sestä arvostaan riippumatta keinoiksi saavuttaa lopputulos eli valmis tuote (Arendt 1958, 156). Arendtin määrittelemä *homo faber* muistuttaa Suomi 2015 -strategian kansalaista, jonka elämässä nimenomaan tuottavan työn tekeminen eli valmistaminen (*fabrication*) korostuu.

Strategian kansalaisen toiminta Arendtin *vita activan* näkökulmasta on valmistamista eli tuottavaa työtä. Poliittisen toiminnan ulottuvuus, joka merkitsee aloitekykyä ja näkyväksi tulemistä sekä ennakoimattomia toiminnan seurauksia ja sivuvaikutuksia (Arendt 1958, 176–178, 188–192), ei tule strategiassa esiin. Sen sijaan inhimillisen elämän ulottuvuudet kaventuvat kahteen työn ulottuvuuteen. Tuottavaan työhön eli valmistamiseen liittyvä välineellinen suhtautumistapa kuvaa melko hyvin kokonaisuudessaan Suomi 2015 -strategiassa valitsevaa ajattelutapaa, jossa niin ihmiset kuin luonnonresurssitkin ovat keinoja ja välineitä lopputuloksen eli kilpailukykyisen yhteiskunnan saavuttamiseksi.

Kansalaisen poliittinen toiminta ja valintojen tekeminen kaventuu strategiassa määritellyn ohjelman mukaiseksi toiminnaksi eli *policyksi*. Sille on ominaista pyrkimys poliittisen toiminnan kontingenssin eli ennakoimattomuuden ja sattumanvaraisuuden säätelemiseen (Palonen 1993, 9, 13). *Policy* on toimintaa, jossa toiminnan suunta ja valinnat määritellään etukäteen. Tällöin poliittiselle toiminnalle ominainen ennakoimattomuus vältetään. (ibid) Strategiassa kansalaisen toiminta on suunnitelman toteuttamista ja asetettuun päämäärään pyrkimistä. Valintatilanteisiin ei liity poliittista toimintaa, sillä valinnat määrittää strategian kilpailukykyyn päämäärä ja esimerkiksi ohjelman vastaisen toiminnan mahdollisuus häivytetään.

Johtopäätökset

Suomi 2015 -strategiassa muodostetaan visio tulevaisuuden yhteiskunnasta. Vision kriittinen tarkastelu Michael Oakeshottin käsitteistöä hyväksi käyttäen osoittaa, että tulevaisuuden yhteiskunnassa on paljon Oakeshottin (1990) määrittelemien yritysyhteenliittymän ja *universitas*-valtion piirteitä. Niille on ominaista yhteen päämäärään pyrkiminen ja kaiken toiminnan alistaminen tälle päämäärälle. Strategian visiossa Suomen taloudellisen kilpailukykyyn säilyttämisen ja sen parantamisen tavoite määrittää kaikkea toimintaa yhteiskunnassa.

Yritysyhteenliittymään ja *universitas*-valtioon

liittyy kapea epäyksilön ihmiskäsitys, jossa yksilö ymmärretään yhteenliittymän resurssiksi samaan tapaan kuin esimerkiksi sen maa-alueen luonnonvarat. Strategian tulevaisuusvisiota leimaa samankaltainen ihmiskäsitys, sillä siinä ihmiset mielletään materiaaliksi, ”inhimilliseksi pääomaksi”, jota voidaan muokata kilpailukykyisen valtion tarpeita vastaavaksi. Ihmisiä kasvatetaan systemaattisesti muun muassa luoviksi, koska luovuutta pidetään yhtenä tulevaisuuden menestystekijänä. Epäyksilön ihmiskäsitykseen sisältyy ajatus siitä, että yksilöt eivät halua tai eivät ole kykeneviä tekemään itsenäisesti omia valintojaan. Strategian ihmiskäsitys on samankaltainen, sillä tulevaisuuden yhteiskunnassa yksilöiden tehtävät ja valinnat määrittää valtio tai yhteiskunta, eivätkä yksilöt vastusta tätä käytäntöä.

Universitas-valtion ja yritysyhteenliittymän piire on myös politiikan puuttuminen strategian tulevaisuuden yhteiskunnasta. Poliittikkaa, eli kiistoja ja kamppailuja todellisuudesta ja sen erilaisista tulkinnoista, ei tulevaisuuden yhteiskunnassa ole, sillä yhteiskunnassa vallitsee yksimielisyys yhdestä päämäärästä ja todellisuuden tulkinnasta. Poliittikan alue on tulevaisuuden yhteiskunnassa kaventunut yksiselitteiseksi kilpailukykyyn ohjelman toteuttamiseksi eli *policyksi*.

Myös kansalaisen toiminnan ulottuvuuksia strategiassa kuvaa poliittisen toiminnan ulottuvuuden puuttuminen. Arendtin (1958) *vita activan* näkökulmasta strategian kansalaisen toiminnan ulottuvuuksissa korostuu tuottavan työn tekeminen eli valmistaminen. Arendtille kaikkein tärkein inhimillisen toiminnan ulottuvuus poliittinen toiminta ei ole esillä. Sen sijaan inhimillisen elämän ulottuvuudet kaventuvat kahteen työn ulottuvuuteen.

Artikkelissa esillä olleet Michael Oakeshottin teoriat ihmisyhteisöistä ja valtioiden ideaaliteypeistä ovat peräisin 1960- ja 1970-luvuilta. Oakeshott on luonut teoriansa kylmän sodan kontekstissa ja teoriat voi ymmärtää kommunismin ja totalitarismin kritiikkinä. Oakeshottin teoriat soveltuvat hyvin Suomi 2015 -strategian yhteiskuntakäsityksen analysointiin, sillä siinä visio tulevaisuuden yhteiskunnasta maalaa kuvan järjestelmästä tai hallinnan tavasta, jota voisi kutsua kansalliseksi totalitaristiseksi neoliberalismiksi. Siinä politiikan mahdollisuus kielletään ja modernin vapaan individin olemus on mahdottomuus. Strategian visiossa Suomen taloudellinen menestys ja kilpailukyky ovat yksilön vapauden hinta.

LÄHTEET

- Alasuutari, Pertti. 2006. Suunnittelualoudesta kilpailutalouteen: miten muutos oli ideologisesti mahdollinen? Teoksessa Risto Heiskala ja Eeva Luhtakallio (toim.) Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Helsinki: Gaudeamus, 43–64.
- Allén, Tuovi & Karhu, Matti. (toim.) 2003. Pennejä taivaasta? Talouspolitiikkakoulutusta 25 vuotta. Sitra 255. Helsinki: Edita.
- Arendt, Hannah. 1958. *The Human Condition*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Berlin, Isaiah. 1969. *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Heiskala, Risto. 2006. Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros. Teoksessa Risto Heiskala ja Eeva Luhtakallio (toim.) Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus, 14–42.
- Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva. 2006. Johdanto: Suunnittelualoudesta kilpailukyky-yhteiskuntaan? Teoksessa Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.) Uusi jako: Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Helsinki: Gaudeamus, 7–13.
- Kantola, Anu. 2006. Suomea trimmaamassa: suomalaisen kilpailuvaltion sanastot. Teoksessa: Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.) Uusi jako: Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Helsinki: Gaudeamus, 156–178.
- Kettunen, Pauli. 2008. Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki. Tampere: Vastapaino.
- Moisio, Sami. 2006. Kansallisesta Suomesta kilpailukyky-yhteiskuntaan: maantieteen ja tieteellisen tutkimuksen muuttuva toimintaympäristö. *Terra* 118:3–4, 218–228.
- Oakeshott, Michael. 1991 (1961). *The Masses in Representative Democracy*. Teoksessa: Michael Oakeshott (toim.) *Rationalism in Politics and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Fund, 363–383.
- Oakeshott, Michael. 1990 (1975). *On Human Conduct*. Oxford: Clarendon Press.
- Palonen, Kari. 1993. Introduction: From Policy and Polity to Politicking and Politicization. Teoksessa: Kari Palonen & Tuija Parvikko (toim.) *Reading the Political. Exploring the Margins of Politics*. Helsinki: Valtiotieteellinen yhdistys, 6–16.
- Soininen, Suvi. 2004. Michael Oakeshott ja politiikan taito. *Politiikka* 46:2, 143–147.
- Suomi 2015. Suomen tulevaisuuden menestystekijät ja haasteet 1. 2000. Helsinki: Sitra.
- Suomi 2015. Suomen tulevaisuuden menestystekijät ja haasteet 2. 2001a. Helsinki: Sitra.
- Suomi 2015. Suomen tulevaisuuden menestystekijät ja haasteet 3. 2001b. Helsinki: Sitra.
- Suomi 2015. Suomen tulevaisuuden menestystekijät ja haasteet 4. 2002a. Helsinki: Sitra.
- Suomi 2015. Suomen tulevaisuuden menestystekijät ja haasteet 5. 2002b. Helsinki: Sitra.
- Suomi 2015. Suomen tulevaisuuden menestystekijät ja haasteet 6. 2003. Helsinki: Sitra.
- Varjo, Janne. 2007. Kilpailukykyvaltion koululainsäädännön rakentuminen. Suomen eduskunta ja 1990-luvun koulutuspoliittinen käänne. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 209. <https://oa.doria.fi/bitstream/handle/10024/4280/kilpailu.pdf?sequence=1> Tulostettu 20.11.2008.
- Wilenius, Markku. 2004. Yhteiskunnallisen ennakoinnin rooli tulevaisuuden haasteiden tunnistamisessa. Teoksessa: Risto Heiskala (toim.) *Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta Sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys*. Helsinki: Sitra. verkkojulkaisu. <http://www.sitra.fi/Julkaisut/Heiskala.pdf> Tulostettu 19.11.2008.